

Petrás Éva

„ÁLARCOK MÖGÖTT”

Nagy Töhötöm élete

Nagy Töhötöm 1946-ban egy fényképsorozatot állított össze saját arcképeiből, amelynek az „Álarcok mögött” címet adta. A képeken róla készült portrék láthatók különböző álruhákban: Nagy Töhötöm sofőr a Csonka Gépgyárban, Nagy Töhötöm erdélyi középiskolai tanár, Nagy Töhötöm deportálásból hazatérő zsidó kereskedő, esetleg hajófüttő a Fekete-tengeren 1945-ben, vagy vatikáni diplomata... de mindenekelőtt: jezsuita.¹ A képsorozat és összeállítása híven tükrözi jellemét: kockázatkeresésről és kalandvágyról, alkalmazkodóképességről és tettrekészségről, nem kevés színészi hiúságról és egocentrizmusról árulkodnak. Nagy későbbi életét vizsgálva is ezeket a jellemvonásokat kell mindenekelőtt észben tartanunk, hiszen talán a legállandóbbak fordulatokban, sőt hajtűkanyarokban és első közelítésben nehezen követhető külső és belső eseményekben gazdag életében. „Az ő sorsa számomra érthetetlen és félelmetes labirintus.” – írta róla egyik egykori KALOT-os munkatársa, s ezzel bizonyára nem volt egyedül.²

De hát ki is volt ő valójában? Tanulmányomban Nagy Töhötömnek az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött irategyüttese felhasználásával szeretném eddig közkézen forgó életrajzait kiegészíteni.³ Erre azért van szükség, mert Nagy oly sok helyen és annyiféle szerepet játszott, oly sok jó és rosszindulatú beszámoló és legenda övezi kalandokban és fordulatokban bővelkedő életét, hogy sok esetben még életrajzírói is áldozatul esnek az önmaga, vagy pl. élete utolsó másfél évtizedében az állambiztonsági szervek által gyártott és Nagy Töhötöm által forgalmazott életrajzok — az állambiztonsági értelemben vett legendák⁴ — megtévesztéseinek, illetve néhány esetben ténybeli tévedéseknek.

¹ Nagy Töhötöm hagyatékának nagy része az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, a 216-os fondban. A képsorozatot a 216. f 19. ö.e. tartalmazza.

² *Takáts Ágoston*: „Futok a kitűzött cél felé...” Emlékezés Nagy Töhötömrre. www.futoka.com kitűzöttcélfelé... (Letöltés ideje: 2014. augusztus 16.)

³ Nagy Töhötöm életrajza így is szükségképpen töredékes marad, ameddig az 1945 utánra vonatkozó anyagok a Vatikánban kutathatóvá nem válnak.

⁴ Az Állambiztonsági Értelmező Kiszótár így definiálja: „(lat.) Népi hagyomány vagy vallási elbeszélés egy személyről vagy eseményről. – Kitalált történet, mendemonda. – Hihető és ellenőrizhető magyarázat egy operatív intézkedés vagy kombináció legalizálására. A valóság elemeire épül, és szükség szerint dokumentálható. Dekonspiráció esetén is ragaszkodni kell hozzá.” In: (Összeáll.) Gergely Attila. Budapest, BM Könyvkiadó, 1980.

Pedig az ő élete is egyszerűen kezdődött: székelyudvarhelyi eredetű erdélyi családban, a Torontál megyei Magyarcsernyéhez tartozó Bozitópusztán született 1908. június 23-án. Gyermekkorát a Hunyad megyei Piskin töltötte, majd a Gyulafehérvári Katolikus Főgimnáziumban kezdte el középiskolai tanulmányait. Befejezni azonban — családja Magyarországra történt áttelepülése miatt — már a Kisújszállási Református Gimnáziumban tudta 1926-ban. Kitűnő tanuló volt és kitűnő tornász, aki egy ízben országos ifjúsági bajnok is volt szerzettornából. Érettségi után Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-földrajz szakára jelentkezett, de még ugyanebben az évben, 1926-ban úgy döntött, hogy belép a jezsuita rendbe. Jezuita tanulmányait mindvégig kiváló eredménnyel végezte: először Érden novícius két évig, azután 1928 és 1931 között bölcséletet tanult Szegeden. 1931 és 1934 között nevelőtanárként dolgozott a jezsuiták kalocsai kollégiumában és testnevelést is tanított ugyanitt a gimnáziumban. 1934 és 1938 között teológiát tanult Innsbruckban, a jezsuiták Petrus Canisiusról elnevezett egyetemén. Itt ismerkedett meg a katolikus társadalmi tanítás jezsuita képviselőinek: Heinrich Peschnek, Gustav Gundlachnak és Oswald von Nell-Breuningnak a munkáival és a szociális kérdés katolikus társadalmi tanításban megjelenő elméletével.⁵ Végül 1937-ben szentelték pappá és tanulmányai lezárásaként 1938-ban filozófiából, teológiából és egyházjogról is doktorált. Ezután visszakerült Szegedre, ahol rendi beosztásként Kerkai Jenő helyettesítését kapta a KALOT-nál, mivel ebben az évben Kerkai a jezsuita rendben kötelező harmadik próbaévet töltötte Budapesten a Manrézában. Nagy Töhötöm tehát ideiglenesen átvette tőle a KALOT-központ vezetését. Amikor pedig rá került a sor, ő 1939-ben Firenzébe ment harmadik próbaévet letölteni. Hazatérve tovább folytatta munkáját a KALOT-ban, illetve tanulmányait. 1942-ben még néprajzból is ledoktorált és 1944 januárjában tette le utolsó fogadalmát, így lett ünnepélyes négyfogadalmas páter: „Professus quatuor votorum”.⁶

Életében minden bizonnyal az egyik döntő fordulatot a KALOT-ban való munkáján keresztül Kerkai Jenő hozta: Nagy „az evilági eszközök embere”-ként⁷, a KALOT „motorja” volt. A magyarországi szociális kérdés megoldására létrehozott legsikeresebbnek mondható katolikus hivatásrendi mozgalom második számú vezetőjeként, az Innsbruckban elméletben elsajátított tudást pillanatok alatt gyakorlatra tudta váltani úgy, hogy: „a semmitmondó kezdetekből üstökösszerűen a köztudatba berobbanó egyesület [a KALOT] pár esztendő alatt félmillió tagjával országos viszonylatban is a legnagyobb egyesületté vált.”⁸

⁵ *Bikfalvi Géza*: A magyar jezsuiták szociális apostolkodása a 20. század elején. www.parbeszedhaza.com (Letöltés ideje: 2014. augusztus 16.)

⁶ *Nagy Töhötöm*: Jezuíták és szabadkőművesek. Szeged, 1990. 76.

⁷ Egy róla a jezsuita eljárójának írt jelentés fogalmaz így, amelyet Nagy idéz: Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (a továbbiakban ÁBTL) 3.2.1. Bt-1584/5 104.

⁸ *Balogh Margit*: Egy jezsuita apostoli küldetés nyomában – avagy a KALOT-mozgalom a gyakorlatban. In (Szerk.) Molnár Antal és Szilágyi Csaba: Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik. Budapest, 2010. 94. és vö: *Balogh Margit*: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946. Budapest, 1998.

Nagy Töhötöm szerepjátékai és egyházi diplomáciai útjai is kezdetben a KALOT-hoz kötődtek: a KALOT háború utánra való átmentésének egyre sürgetőbb imperatívuszával kezdődtek, abból bontakoztak ki. 1944 novemberében Kerkai Jenő legmegbízhatóbb munkatársával Meggyesi Sándorral Dunaföldváron keresztül Debrecenbe ment. Nagy Töhötöm pedig Miskolc-Diósgyőrön keresztül — másfél hónapos szovjet fogság „beiktatásával” — ugyancsak átszökött a fronton és eljutott Debrecenbe, hogy a KALOT további működéséhez szükséges engedélyt Kerkaival és Meggyesivel együtt kieszközölje. Fronton való átjutását, szovjet tisztekkel, végül Malinovszkij marsallal való tárgyalását a Széchényi Könyvtárban őrzött naplói illetve a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című kötetének vélhetően részben e napló alapján készült megfelelő fejezetei tartalmazzák. Beszámolója szerint Nagy informálta a szovjeteket a KALOT-ról, valamint a kereszténydemokrata párt megalakulásának körülményeiről, kapcsolatokat épített orosz tisztekkel és a kialakulatlan és zavaros körülmények közepette azzal a tulajdonképpen pozitív benyomással érkezett vissza, hogy az oroszok nem voltak sem vele, sem a KALOT-tal szemben ellenségesek, hogy sok múlik a kompromisszumkészségen és a szituatív okosság, ha úgy tetszik jezsuita erényén.⁹

1945 márciusában Kerkaival ezután úgy döntöttek, hogy Nagy folytassa a KALOT átmentése érdekében a háttértárgyalásokat, ám ezúttal Rómában; és ha lehet, a mozgalom céljaira pénzt is szerezzen. Ezzel kezdődött el Nagy Rómába való szökéseinek sorozata: először 1945 áprilisában indult útnak és 1945–46 folyamán még ötször járt Rómában, hol Románián és Törökországon át indult el, hol Ausztria felé haladva közelítette meg az örök várost: híreket vitt a magyar egyház és az ország állapotáról, a háborús károkról, a politikai helyzetéről és a kilátásokról. Emellett természetesen beszámolt a KALOT-ügyeiről is és pénzt is szerzett. Több ízben fogadta őt XII. Piusz pápa is. A Serédi Jusztinián bíboros utódának tekintett Apor Vilmos püspök vértanúhalálának híre is Rómában érte. A pápa magántitkárának és tanácsadójának, P. Leibernek kérésére ekkor készítette el javaslatát az esztergomi érseki székhely betöltésére. Nagy egy 16 jelöltből álló listát készített: első helyen Mindszenty József veszprémi püspököt, másodikként Bánáss László debreceni prépostot, harmadik személyként Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt ajánlotta. A jelöltekhez részletes jellemzést is csatolt.¹⁰

Nagy Töhötöm kezdetben azt remélte, Mindszenty tanácsadójaként hatással lehet az újonnan kinevezett bíborosra, viszonyuk azonban kezdettől problematikus volt. Mindszenty ugyanis sem a KALOT-ot, sem a Demokrata Néppártot nem támogatta úgy, ahogyan a mozgalom és a párt körül tevékenykedő és ezek túléléséért, működéséért küzdő jezsuita szerzetesek szerették volna, illetve javasolták neki. Az egyre egyházellenesebb belpolitikai légkörben a

⁹ OSZK Kézirattár 216. f. 19. ö.e. és *Nagy Töhötöm*: i. m. 145–175.

¹⁰ Erről részletesen beszámol könyvében: *Nagy Töhötöm*: i. m., 158–181 és a vele készült filmekben. Ld. Nagy Töhötöm-interjú, OSZK Történeti Interjúk Tára Interjúgyűjtemény 625. és Egy jezsuita páter vallomása egy hercegrímásról (1986) OSZK Történeti Interjúk Tára Mozgóképkincs Gyűjtemény 1441

modus vivendi keresése Mindszenty számára elfogadhatatlan volt, míg Nagy Töhötöm (és Kerkai Jenő) az elutasító álláspontot tartotta történelmileg elhibázottnak. A pápa állítólag egy későbbi kihallgatáson szemrehányást is tett Nagynak, hogy annak idején Mindszentyt ajánlotta kinevezésre első helyen, „egy olyan embert [úgymond], akinek reakciói tele vannak indulatokkal”.¹¹

Mindszenty és Nagy kapcsolata időközben annyira megromlott, hogy 1946 őszén a bíboros elérte, a jezsuita tartományfőnök Nagyot elhelyeztesse Magyarországról. Ahhoz is ragaszkodott, hogy Nagy nemcsak Magyarországon, de Európában sem maradhat. Így P. Janssens, a jezsuita rend általános rendfőnöke Nagyot Dél-Amerikába helyezte át, azzal a reménnyel, hogy Nagy ott majd folytatja szociális munkáját.

Nagy 1946 novemberében több levélben számolt be Kerkainak Dél-Amerikába történő áthelyezéséről. Végül, utolsó levelében így ír: „Kedves Atyám! Ügyemet elintézték. Lefejezték és a fejemet elküldték a Hercegprímás úrnak engesztelésül. Óeminenciája elégedett lesz. Én szereztem neki Esztergomban egy hercegprímási széket a megtisztelés bíborával, ő hálából szerzett nekem Uruguayban egy kis állást a megyégyenítés pírjával. Haragudni sem lehet rá, mert nem tudja, mit csinál. Most elhagyom kis országunkat és a jelenlegi dispoziციóm szerint többet vissza sem jövök. (...) Kedves Atyám! Elbúcsúzom Öntől. Tiszta igazság, amit írok: senkit és semmit nem sajnálok úgy, mint azt, hogy többé nem együtt dolgozunk. Hány kemény és kényes küzdelmet vívtunk meg együtt. Hány nehézségen törtünk át vállalva. És sikerünk titka — nem beszélve a kegyelmi rendről — az volt, hogy ketten voltunk.” Később pedig így folytatja: „Majd spanyol nyelven fogok KALOT-ot szervezni!” Végül pedig ezzel zárja sorait: „Aztán, ha Önnek is végleg beborul odahaza, jöjjön utánam és Paraguayban új redukciónkat alapítunk!”¹² Mint tudjuk, Kerkai élete másként alakult, nem kerülhette el a börtönt, de dél-amerikai jezsuita egzisztenciáját Nagy sem tudta felépíteni.

A magyar szerzetes elsőként Uruguay-ban rendezkedett be. Megtanult spanyolul és tanított a montevideo-i érseki szemináriumban. Ezután felmérte az uruguay-i parasztság helyzetét és megkísérelte az ottani problémákra a KALOT megoldásait alkalmazni. Ezért részletes tervekkel készített, ám igyekezete megtört a montevideo-i érsek konzervatívizmusán. Miközben paptársai és szemináriumi hallgatói között mindinkább népszerűbb lett, mozgástere egyre szűkült. Végül az érsek minden mozgalmi lehetőséget elvett tőle, a végén már csak katekizmust taníthatott és gyóntathatott. Ekkor Nagy úgy döntött, elhagyja Uruguay-t. Áthelyezését kérte Argentínába, ahol Buenos Aires-ben a jezsuita rend dél-amerikai kollégiumában tanított argentin, chilei, perui és ecuadori jezsuita növendékeket. A Buenos Aires-i érsek előtt azonban azzal vádolták, hogy szociális tanításaival fellázítja az egész nemzetközi jezsuita kollégiumot. Ezért az érsek eltiltotta a tanítástól. Ekkor rövid időre Chilébe települt át, ám amikor úgymond ott is átélte „lefejezését” (ezt a kifejezést úgy tűnik, különösen találónak

¹¹ Takáts Ágoston: i. m.

¹² Nagy Töhötöm levele Kerkai Jenőhöz, Róma, 1946. november 27. OSZK Kézirattár 216. f. 236. ö.e. 39–41.

érezte magára nézve), az általános rendfőnökhöz fordult, s kérte, helyezze őt laikus állapotba. Döntését részben az egyháztól és a jezsuita rendtől elszenvedett sérelmekkel, részben hitkételyeivel indokolta. Végül a pápa 1948 őszén engedélyezte számára a laikus státust. A felmentési formula értelmében nem szűnt meg jezsuita lenni, de civil státusba került: nem tartozott naponta misézni, reverendában járni, ugyanakkor nősülhetett.

1948-ban tehát Nagy, miután 22 évet töltött a jezsuita rendben, új életet kezdett. Élete következő szakaszát Dél-Amerikában töltötte: két évtizeden keresztül Argentína vált hazájává, ahol már 1948-ban megnősült és 1949-ben a kislánya is megszületett. Felesége Pölöskey Paulina, egy erdélyi eredetű emigráns magyar család gyermeke lett. Leányuk, Krisztina 1949 szeptemberében született. Nagy fotózásból tartotta el családját, majd különböző teológiai fakultásokon és világi egyetemeken tanított, miközben fáradhatatlanul dolgozott főművén, a jezsuita rendet és a szabadkőművességet összebékíteni szándékozó kötetén. Hiszen szellemi otthont, közösséget keresve a jezsuita rendből való kilépése után nem sokkal csatlakozott a magyar nyelven működő Kossuth Pá-holyhoz és akárcsak a jezsuita rendben, a szabadkőművességben is nagyon hamar az élre tört. Ekkor ötlött eszébe, hogy a két titokzatosnak és ellenségesnek tartott társaságban szerzett tapasztalatait egy kötetben foglalja össze azzal a céllal, hogy a titokzatosság oldódásával a köztük lévő ellenségeskedés is oldódjék. Így született meg a *Jezsuiták és szabadkőművesek*, amely először 1963-ban jelent meg spanyol nyelven, s amelyet VI. Pál pápának is elküldött. Többször és több helyütt megjegyezte azonban, hogy őt a szabadkőművesség nem elégítette ki, és a katolikus egyház, valamint a szociális kérdés maradtak továbbra is érdeklődésének homlokterében, különösképpen a II. Vatikáni Zsinat idején, illetve az azt közvetlenül követő időkben. Sőt, életének további alakulását figyelemmel kísérve megállapíthatjuk, mindvégig e kettő körül forgott gondolkodása és tevékenysége.

Talán épp ezért, s mert szenvedélyes fotós volt, Buenos Aires nyomortelepeit is végigfényképezte, s miközben a nyomortelepeken élő és dolgozó papokkal kapcsolatba került, vélhetően maga sem tudta, hogy a későbbiekben „felszabadítás teológia”-ként elnevezett dél-amerikai katolikus szociális mozgalom megszületését látja és dokumentálja.¹³ Életének erre a szakaszára visszatekintve egy helyütt meglepéssel így fogalmaz: „Nekem sikerült saját erőmből fel-támadni. Egyrészt új célokat kerestem, másrészt a régit folytattam a változott körülmények között, változott programmal és módszerekkel, de lényegében megmaradva hűségesen a régi szociális elvek alapján. Új cél volt a szabadkőművesség felderítése és bemutatása, amellyel szolgálni akartam annak a Jézus Társaságnak, amelyet szerettem. (...) A régi cél folytatása elvitt a nyomortanyákra, ahol a valóságos térképezést, népszámlálást végeztem; majd valóságos lázas szervezőmunkába kezdtem, amelynek célja ebből az elesett emberanyagból közösségi alapon (Asociación Comunidades Rurales Argentinas, ACRA)

¹³ Erről lásd pl. Rebecca S. Chopp and Ethna Regan: Latin American Liberation Theology. In (Eds.) David F. Ford and Rachel Muers: The Modern Theologians. An Introduction to Christian Theology since 1918. Oxford, 2005. 469–484.

falukat szervezni és így visszavezetni őket a földhöz, amelynek nyomorából menekültek a főváros egy fokkal jobb nyomorába.”¹⁴

Megelégedettsége azonban nagyon hamar múlandónak bizonyult, hiszen amikor a Buenos Aires-i magyar nagykövetségen keresztül (ahol a *Jezusiták és szabadkőművesek* egy példányának átadásával jelentkezett) a magyar állambiztonsági szervek 1966-ban megkeresték őt és felcsillantották annak reményét, hogy hazatelepülhet, Nagy tulajdonképpen gondolkodás nélkül igent mondott. Ekkor még sem családja tiltakozásként is felfogható néma beletörődése, sem a cse-reüzet ára nem zavarta. Beszervezésére 1966. szeptember 15-én került sor. Az első években Bárdos Gusztáv őrnagy volt a tartótisztje, aki a szakmailag immár magasan képzett állambiztonsági tisztnek új generációjának egyik képviselőjeként (pl. pszichológia szakot is végzett az ELTÉ-n) így jellemezte őt: „A jelölt igen nagy műveltségű, széles látókörű, megnyerő modorú, bizonyos fokig szuggesztív egyéniség. Látszólagos szerénysége is tudatosan alkalmazott viselkedés, amely az emberekkel való bánni tudásból, pszichológiai megfontolásból fakad. Valójában értékeinek tudatában lévő, azok mások általi elismerését elváró, hiú ember, aki nehezen viseli el a szürkéséget, szeret rendkívülit alkotni és abban tetszelegni, hogy a történelmi események előrelátásában mindig évtizedekkel megelőzi környezetét.”¹⁵ Kérdés persze, hogy Nagy helyesen látott-e előre, mindenestre a szocialista Magyarországról szerzett kezdeti irányított tapasztalatai messze menőkig elhomályosították tisztán látását. Hazatelepülését előkészítendő ugyanis a „szervek” 1966 nyarán hazautaztatták őt két hónapra, s ekkor a magyar helyzetről olyan képet kapott, ami nagyban hozzájárult hazatelepülési szándéka megerősítéséhez. Ráadásul útiköltségét és az ellátásával kapcsolatos költségeket is fizették, ámbar Nagy oda és visszafelé menet is megállt Rómában, ahol régi kapcsolatainak felelevenítése közben a Rómában élő magyar jezsuiták adományait sem utasította vissza. Magyar részről feladata a magyar katolikus egyház képviselőinek és a Vatikánnak a dezinformálása volt, amelyre Nagy kiterjedt magyarországi és római egyházi kapcsolatrendszere kínált lehetőséget. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* íróját egyúttal arra is felkérték, bővítse ki művét a kommunizmus irányába is, írjon cikkeket, tanulmányokat az egyház és a kereszténység történetéről és a szocializmushoz való kapcsolódásának lehetőségeiről. Így született meg beszervezése után, de hazatelepülését megelőzően az *Egyház és kommunizmus (Yglesia y comunismo)* c. műve, amelyet először spanyol nyelven 1967-ben Chilében jelentetett meg. Ez az írás egy nehezen meghatározható műfajú és tartalmú mű, nem csoda, hogy az állambiztonság a magyar nyelvű megjelenését egyre csak odázta: tulajdonképpen egy kompendium, furcsa gondolati játék, avagy utópia. Olvasása közben az embernek minduntalan Bibó István majdnem ugyanekkor (1968-ban) keletkező *Uchróniája* jut az eszébe. Az *Egyház és kommunizmus*-ban ugyanis Nagy szintén egy elmaradt zsinatot képzel el: gondolatban lejátssza a II. Vatikáni Zsinat sosem volt 5. ülészakát. Ennek Nagy radikalizálódó világképének megfelelően egyetlen témája a szociális kérdés, amelyet a kereszténység és a kommunizmus

¹⁴ ÁBTL 3.2.3. MT-975/1 22.

¹⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1 44.

közös nevezőjeként határoz meg olyan konkrét társadalmi valóságként, amellyel kapcsolatban mindkét világnézetnek lényegbe vágó üzenete van, s amelynek megoldásában Nagy szerint egymás partnerei kellene, hogy legyenek. Nagy önközlési lehetőséget látott minden képzeletbeli zsinati résztvevő ugyancsak képzeletbeli felszólalásának végigírásában: munkájában megjelenik brazil, észak-amerikai, spanyol, belga, holland, német, afrikai stb. püspök, akik sztereotíp megtestesítői országuknak és országuk szociális kérdéstről vélelmezhetően vallott nézeteinek.¹⁶ Nagy ily módon száz torokból egy hangon kritizálja a II. Vatikáni Zsinatot, amely véleménye szerint nem volt elég radikális. Mint az állambiztonsági szerveknek egy helyütt kifejti: „Magyarországon láttam egy közelmúlt hibáin okult nyugodt, egyenletes fejlődést [ez utalás 1966-os hazalátogatásának tapasztalataira] és Rómában láttam egy veszekedő, vitatkozó kapcsolást egy oly fejlődés érdekében, amely nem a közelmúlt kis és súlyos hibáit igyekszik kikorrigálni, hanem évszázados elmaradást hónapok alatt behozni. (...) Erre az egyház szerkezeténél fogva egyszerűen képtelen. Nem az egyház az, aki kivárja a kommunizmus elfejlődését, hanem a kommunizmus az, amelyiknek van ideje kivárni, míg az egyház vagy hozzáfejlődik az időkhöz, vagy szépen mindig kisebb és elmaradottabb körökre szorítkozik rá. (...) Róma megerősített Magyarországhoz [értsd: a Magyar Népköztársasághoz] való hűségében.”¹⁷ –vonja le végül a következtetését. Ez volt az az öngazólástól sem mentes állítás, amellyel Nagy egy még mindig koherens életelbeszélést próbált magának kreálni: meggyőződése szerint egy közös elvi szociális platformon a katolikus egyháznak aktívabban részt kellene vállalnia a szocializmus építésében Magyarországon.

Következtetést nemcsak elméleti síkon vont le: feleségével és lányával 1968-ban végül valóban felszámolták Buenos Aires-i egzisztenciájukat, s miután a *Jezsuiták és szabadkőművesek* valamint az *Egyház és kommunizmus* miatt rá megorroló szabadkőművesekkel szakított,¹⁸ hazaköltözött. Itthon Budapesten a Pustaszeri úton egy három és fél szobás lakáshoz, álláshoz pedig az Akadémiai Kiadó szerkesztőségében juttatták. Kiadói fizetésén kívül még havi 3000 forintot kapott az állambiztonságtól is, s mellékállást vállalt latin-amerikai országok budapesti nagykövetségein is fordítóként. Cserében a katolikus egyház és állam közti *modus vivendi* továbbmunkálásán dolgozhatott: ügynökként („Franz Kirchenbauer” fedőnéven), 1972-től pedig titkos megbízottként („Kőműves Sándor”) foglalkoztatták.

Ezek után Nagy úgy érezhette, ismét az események sűrűjébe került. Úgy képzelte, újabb római útjai alatt újra éli az 1945–46-os *modus vivendi*-keresést, nem sejtve, mennyire torz tükre ez az egykor volt valónak. „A *modus vivendi*ért pedig azért dolgozom — írja egy beszámolójában —, mert ez bizonyos értelemben a szakmám volt. Itt vannak személyi összeköttetéseim, múltam, adottságaim miatt lehetőségek. És mivel tudom, hogy ennek a népi demokráciának is

¹⁶ OSZK Kézirattár 216 . f. 180. ö.e.

¹⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1/22 20.

¹⁸ *Dobsa János*: Jezsuita és szabadkőműves. Egy rendkívüli életút története. In Kelet, 1997. szeptember, 9–13. és *Dr. Horváth Tamás*: Emlékezés Nagy Töhötömrre. In Kelet 2003/1–2. 65–74.

szüksége van egy bizonyos fokú megbékélésre az elvek feladása nélkül — és én nagyon jól tudom, hogy meddig és hogyan lehet elmenni ezekben az elvekben — ezért vállalkozom erre a szerepre.”¹⁹ Nagy tehát ismét híreket szerzett, hozott és vitt, végiglátogatta magyar jezsuita barátait Magyarországon, köztük Kerkait Pannonhalmán (illetve Kerkai is vendégeskedett náluk a Pusztaszeri úton öregeken és betegen), másokat Ausztriában és Rómában és mindvégig hűségesen tartotta magát ahhoz a legendához, miszerint azért települt haza, hogy szellemileg kibontakozhasson és szolgálhassa Magyarországot és az egyház ügyét. Állambiztonsági anyagaiból úgy tűnik, sikerült is az esetleges gyanakvásokat eloszlatnia, majd’ mindenki barátságosan fogadta, és a bizalmába avatta. Egy idő után azután már az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve juttatta ki jelentéseit a Vatikánba is pl. a magyarországi hitoktatás helyzetével kapcsolatban Poggi érseknek 1976-ban²⁰, de több ízben másokhoz is az Egyházi Közügyek Tanácsában. Poggi érsektől egy ízben felkérést is kapott, hogy pontos információkat szerezzen a magyar katolikus egyház helyzetével kapcsolatban. Egy állambiztonsági jelentés szerint „Kőműves elvállalva Poggi megbízását utasításainknak megfelelően magyarországi egyházi kapcsolati körében információkat gyűjtött. Ezeket átdolgozva, kiegészítve a BM III/III-1 Osztály és az ÁEH elnöke, Miklós Imre elvtárs által adott anyagokkal összedolgoztuk. Olyan részanyag-kiegészítések is történtek, amelyek alapvetően tényekre támaszkodnak, de ezek a rajtuk eszközölt szándékos torzítások útján alkalmasak arra, hogy államtitkársági körökben hamis illúziókat keltsenek.”²¹ A beszámolót Nagy egy római útján juttatta célba. Állambiztonsági anyagainak tanúsága szerint Nagy teljesen azonosult szerepével. Később több alkalommal közvetített ily módon. 1978-ban pedig Mindszenty iránti személyes bosszúvágyát meglovagolva az ÁEH-val egyeztetett forgatókönyv alapján egy Mindszentyt leleplező „dokumentum-filmet” is forgatott vele Radványi Dezső és Mátray Mihály.²²

Nem alakult azonban minden kezdeti várakozásainak megfelelően. Lánya 1976-ban úgy döntött, nem marad tovább Magyarországon. Rómába távozott, majd „hazatért” Argentínába, nem kevés főfájást okozva ezzel apjának. Nagy Töhötöm magyarországi come back-jét azonban nemcsak családi problémák zavarták meg: végig elégedetlen volt kiadói munkájával, könyve nem jelent meg, ahogyan azt beígérték neki, folyamatosan anyagi gondokkal küzdött és úgy érezte, nem kapta meg a neki kijáró „dicsőséget”. Végig kitartott azonban amellett, hogy ő ateista és marxista, csupán nem a pártfőiskolán jutott erre a meggyőződésre, s egykoron majd a történelem fogja igazolni őt. Egy helyütt így ír: „Kijelentem és íme írásba is adom, hogy én ma már ateista vagyok, az egyházról az a véleményem, hogy összes nagyszerű alapelvei, az úgynevezett evangéliumi igazságok, semmivel sem többek egy tiszta, ideális és egyetemes huma-

¹⁹ 1966. augusztus 30-i beszámoló, ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1 51.

²⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8 20.

²¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/6 139.

²² Egy jezsuita páter vallomása egy hercegprímásról címmel. Im. A film készítésének tervéről és állambiztonsági céljáról lásd: ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8 A tervezett két részes filmből valószínűleg Nagy váratlan halála miatt csak az I. rész készült el.

nizmusnál, ellenben ami kétezer év alatt rárakódott és amit ma gyakorol, az ennek a humanizmusnak a legteljesebb elárulása. S mégis hiszek abban, hogy sokan az egyház vezetői közül őszintén vissza akarnak térni erre az alap-humanizmusra (ők evangéliumnak nevezik). Meggyőződésem, hogy ezek az emberek, akik az evangéliumban hisznek, őszintén akarják ugyanazt a humanizmust megvalósítani, amit mi nem evangéliumnak, hanem marxizmusnak nevezünk.”²³ Lánya távozása után Nagy az állambiztonsággal egyeztetve olyan híreket is terjesztett magáról, hogy betegeskedő felesége halála esetén szeretne újra visszatérni a jezsuita rendbe, erre azonban már nem kerülhetett sor, mert 1979. február 21-én, 71 éves korában szívrohamot kapott és váratlanul elhunyt. Hamvait az Argentínába, lányához visszatelepülő felesége Nagy utolsó kívánságának megfelelően Buenos Aires-be szállíttatta, majd — miután sikerült az argentin szabadkőművesekkel megegyeznie — az Argentin Szabadkőműves Nagypáholy által fenntartott Hogar Bernardino Rivadavia árvaház udvarán egy nagy akácfa körül szétszóratta.²⁴

*

Ki volt tehát Nagy Töhötöm? Jezuita? Vagy keresztnevét és édesanyja lánykori vezetéknevét felhasználva egy Varga Sándor nevű szabadkőműves, aki még hamvait is „testvéreire” bízta? Esetleg a „Kőműves Sándor” és „Franz Kirchenbauer” fedőnéven jelentéseit aláíró ügynök volt az igazi arca? Önmaga így ír erről az *Egyház és kommunizmus* magyar kiadásra szánt, ám meg nem jelent „Új előszavában”:

„Egymásután következő életemben nem vetkőztem le az előbbit, hanem magamra véve az újat, a régi lényegét megtartottam. Először csak jezsuita voltam, aztán lettem szabadkőműves, megtartva minden megtarthatót a jezsuita múltból (elvek, barátok, kapcsolatok és szerelmem a Társaság iránt.) Később a kommunista világban is magammal vittem az első kettőt, alapelveiket, összeköttetéseimet velük, közben átvettem a kommunizmusból mindent, ami jó és haladást jelent. Olyan voltam, mint egy folyó: indul egyedül és összefolyik egy másikkal, sőt egy harmadik is beleömlik, és így mennek együtt tovább, mindig dúsabban, bővebben, nagyobb hömpölygéssel, szélesebb partok között.

Mindvégig jezsuita maradtam, de közben belülről, sőt önmagamba befogadva és személyesen átélve, megtapasztaltam a szabadkőműveseket és a kommunistákat. Átvonultak rajtam és bennem, s közben figyeltem, szívtam be mindkettőből azt, ami igaz, ami örök és ami jó. És sokat találtam ilyen pozitívumot! Sokkal többet, mint a nagy vállalkozás alapján csak sejtettem volna is.”²⁵

²³ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1 103.

²⁴ A családra vonatkozó információkat ezúton is köszönöm Nagy Krisztinának, Nagy Töhötöm lányának.

²⁵ A kéziratot Nagy Töhötöm lánya, Nagy Krisztina bocsátotta rendelkezésemre.

“BEHIND THE MASKS”
The Life of Töhötöm Nagy

by *Éva Petrás*
(Summary)

Töhötöm Nagy was a Hungarian Jesuit (1908-1979), who lived an extraordinary life that included several stages first in the Jesuit order, later as an emigrant free mason in South America, and finally in Hungary again as a secret agent of the communist political police. The study strives to introduce the man “behind the masks”, as he put it in one of his writings.

After his intensive Jesuit studies, which included obtaining multiple doctorates in sociology, ethnology and church law, Nagy started his clerical career as the leader of the most successful Catholic youth movement in interwar Hungary, the KALOT (Catholic Society for Agrarian Youth). As he was involved in the problems of the Hungarian peasantry, he and his fellow-Jesuits struggled for agrarian reform and took part in the anti-fascist activities during World War II. In 1944 he risked the crossing of the Soviet front-lines in order to meet Soviet military commanders to secure the future of KALOT. Later he described his adventures in his book “Jesuits and freemasons”, which was published first in Spanish. From his book and other sources, which are available in Budapest in the National Széchényi Library, his diplomatic journeys can be also reconstructed. During 1945 and 1946 Nagy travelled six times between Budapest and Rome and became a chief negotiator between the Vatican and the Hungarian Catholic church. Since he could not agree with Cardinal Mindszenty and his policy, the Primate saw to it that Nagy should leave Hungary and even Europe: he was “sentenced” to exile in South America. Nagy moved to Argentina and left the Jesuit order in 1947. Later he became a member of the Hungarian Free Mason community, but after the Hungarian political police offered him a chance to return to Hungary, in 1968 he moved back to Budapest with his family. Until his death he was used by the political police as a secret agent who reported on church matters.